

**MUNKAPIACI TRENDEK
MAGYARORSZÁGON, 2004**

HORVÁTH HEDVIG ÉS HUDOMIET PÉTER

Bevezetés

1. Munkapiaci aktivitás

1.1. Foglalkoztatottság

1.2. Munkanélküliség

1.3. Inaktivitás

2. A munkapiaci aktivitás különböző dimenziói

2.1. Kor és iskolai végzettség

2.2. Nemek szerinti különbségek

2.3. Ágazati bontás

2.4. Regionális különbségek

3. Bérek

3.1. Ágazati és szektorok szerinti különbségek

3.2. Regionális különbségek

4. Az Európai Unió mint lehetőség

Hivatkozások

BEVEZETÉS

Az elmúlt évek fiskális lazulása után 2004-ben a magyar gazdaságpolitika jó néhány lépésben igyekezett a fenntartható fejlődés pályájára visszaállítani a gazdaságot. A 2002–2003. év növekvő egyensúlytalanságát, a megnövekedett államháztartási deficitet és inflációt kompenzáló restriktív intézkedések felfelé fordított sikerrel jártak, a munkapiaci mutatók pedig többnyire romló tendenciákat tükröznek.

Az átalakuló országokban a kiszámíthatatlan politikai lépések gyakran okoznak nehézséget a gazdaságban – Magyarország tipikus példája ennek az összefüggésnek. A rendszerváltozás óta a magyar gazdaság és munkapiac három fejlődési szakaszát figyelhetjük meg:

1. transzformáció és stabilizáció (1990–1997),
2. gyorsan fejlődő gazdaság (1998–2000),
3. lassuló gazdaság és növekvő egyensúlytalanság (2001–).

Az első szakaszt a strukturális átmenet jellemezte: nyílt és tömeges munkanélküliség, hirtelen, drasztikus foglalkoztatás visszaesés, majd enyhe növekedés. A GDP először súlyosan lecsökkent, majd lassan emelkedni kezdett. Az 1994-es választási év, valamint 1997 kivételével a nettó reálbérek mindvégig estek. A második szakasz viszonylag magas GDP-növekedéssel, valamivel alacsonyabb reálkereset-növekedéssel és a foglalkoztatás valamelyest meggyőzőbb emelkedésével járt együtt. A harmadik szakaszban a foglalkoztatás növekedése megtorpant, s a – nemzetközi összehasonlításban – rendkívül alacsony 50–55 százalékos ráta körül látszik stabilizálódni,¹ s csak remélhetjük, hogy a mára már romló tendencia nem marad tartós.

Egy másik probléma, hogy a kibontakozó tudásalapú társadalomban a magyar munkapiacra az alacsony képzettségű fiatalok foglalkoztatása egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. Ennek következtében Magyarországon nagyon magas – és az elmúlt három évben tovább nőtt – e korcsoportok munkanélkülisége, amely elől a fiatalok könnyen a feketegazdaság zsákutcájába menekülhetnek.

Az egyik legsúlyosabb probléma a mind foglalkoztatási, mind kereseti szempontból igen erős területi egyenlőtlenség; az ország – a legfrissebb adatok

¹ / A 15 és 74 év közötti lakosság körében.

szerint – már inkább három, mint két részre szakadása. A legrosszabb helyzetben a strukturális átalakulás által leginkább sújtott Észak-Magyarország és Észak-Alföld van.

A minimálbér és közalkalmazotti bérek példátlanul magas emelése után, 2004-ben a közszférában befagytak a nominálbérek, ám 2005-ben újra a reálbérek növekedését tapasztaljuk.

1. MUNKAPIACI AKTIVITÁS

A foglalkoztatás enyhe növekedését követően, 2004-ben a magyar foglalkoztatási ráta ismét a 2000. évi 50 százalékos szintre esett, 2005-ben pedig e szinten maradt. Ennek okát elsősorban a munkahelyek abszolút számának változásában kell keresni. Ugyanakkor az inaktivitás csak ideiglenesen ugrott meg, és ma már a – még mindig rendkívül magasnak számító – 45–46 százalékos ráta körül látszik stabilizálódni. A foglalkoztatottság 1 százalékos csökkenése ugyancsak 1 százalékkal emelte meg a munkanélküliségi rátát, amely azonban, 6,1 százalékos értékével nemzetközi összehasonlításban még így is alacsonynak számított. A 2005 első félévi adatok szerint a munkanélküliség már 7,1 százalékos. A rendkívül alacsony foglalkoztatottság mellett Magyarország jól ismert problémája az inaktívak magas 2005 első félévében 45,9 százalékos aránya (*KSH, 2005a*).

1.1. Foglalkoztatottság

Az Európai Unió országaival való összehasonlításban Magyarország munkapiaci aktivitás szempontjából az utolsók között található. A 15 régebbi EU-tagország foglalkoztatási rátájának átlaga (a 15–64 éves népesség körében) mintegy 10 százalékkal magasabb Magyarországnál (*KSH, 2005a*). Még a közülük legelmaradottabb országok is felülmúlják Magyarországot e tekintetben. A munkanélküliségi ráták nem különböznek lényegesen,² amiből arra következtethetünk, hogy a probléma mögött különösen alacsony munkapiaci részvétel húzódik meg, amely fontos meghatározója egy ország versenyképességének.

A visegrádi országokkal való összehasonlításban Magyarország az 57 százalékos foglalkoztatási rátájával csak Lengyelországnál (52,4 százalék) van kedvezőbb helyzetben, Szlovákia (57,5) valamelyest felülmúlja, Csehország (64,5 százalék) lényegesen jobb foglalkoztatási szintje az EU-15 középmezőnyével vetekszik (*KSH 2005a; 2004. negyedik negyedévében*).

1.2. Munkanélküliség

Az 1989. évi átalakulás után Magyarország gyorsan növekvő munkanélküliséggel szembesült. Ez 1993-ban körülbelül 12 százalékon³ tetőzött, majd lassan csökkenésnek indult, ám ez a tendencia 2002-ben visszafordult.

2 / A magyar adatok azonban még mindig kicsivel kedvezőbbek az EU-15-énél.

3 / A munkavállalási korú lakosság körében (férfiaknál 15–59 éves, nőknél 15–54 éves korig).

A növekvő munkanélküliség hosszabb távon súlyosbodó egyensúlytalanságot jelent. Az elmúlt néhány évet alacsony foglalkoztatottság és alacsony munkanélküliség jellemezte, amely az utóbbi egy évben közelít az EU 7 százalékos feletti átlagához. A munkanélküliségi ráta erős szezonális ingadozást mutat: télen magasabb, nyáron – az időszakos foglalkoztatás miatt – alacsonyabb. Ráadásul a legfrissebb adatok kiigazított trendje is emelkedni látszik: 2004-ben 6,1 százalékos volt a munkanélküliségi arány, s ez azóta látványosan növekszik, 2005-ben 7,1 százalékosra állt (KSH, 2005a).

A munkanélküliség átlagos hossza 2003-ban még csak 16,5 hónap volt. 2004-re ez az idő átmenetileg, körülbelül 1 hónappal megnövekedett, majd 2005-re visszaállt 2003. évi értékére, amely még mindig magas (KSH, 2005a). A hosszú ideje munkanélküliek magas aránya megnövekedte az inaktivitási arány csökkenését is: azok, akik sokáig nem találnak maguknak megfelelő munkát, könnyen arra az elhatározásra juthatnak, hogy elhagyják a munkapiacot; Sik (2000) szerint a tartós munkanélküliség pozitívan korrelál a feketemunka jelenségével. A munkanélküliség időtartamának nagysága a munkanélküliek összetételére is felhívja a figyelmet: minél nagyobb a munkanélküliség átlagos hossza, annál nagyobb a nem súrlódásos munkanélküliek aránya.

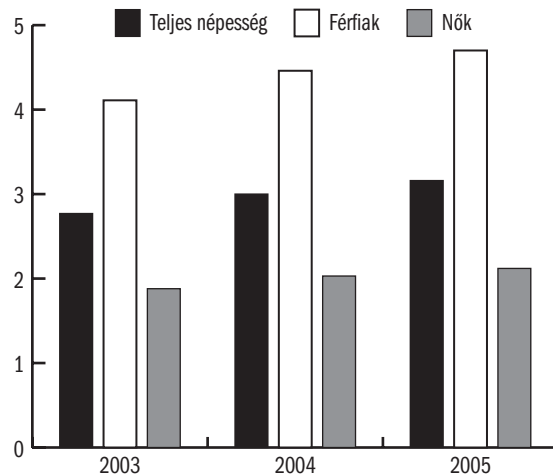
A munkanélküliség tendenciájában bekövetkező 180 fokos fordulat részben a világméretű recesszióknak köszönhető, és nehéz megmondani, hogy ez magyar sajátosság-e, vagy az „európai természetes rátához” való közeledés.

1.3. Inaktivitás

A foglalkoztatáspolitikai legfontosabb feladata a munkavállalási korú inaktív népesség visszacsábítása lenne a munkapiacra. A magyar aktivitási ráta nemzetközi összehasonlításban rendkívül alacsony, s ez hosszú távú társadalmi problémákhoz vezethet.

Szembetűnő a gazdasági aktivitásban tapasztalt nemek közötti különbségek, amire még visszatérünk (lásd később az 5. ábrát). Egy másik fontos kérdés az inaktív tömegek munkavállalási hajlandósága, hiszen nagy többségük nem is akar dolgozni. Ez önmagában még nem lenne probléma, mert ebbe a csoportba tartoznak a 15 és 74 év közötti tanulók, a gyermekgondozási segélyen lévők és a nyugdíjasok is. Ami azonban már problémát jelent, hogy a fekete-gazdaságban foglalkoztatottak is ide tartoznak; őket érdekeltté kellene tenni abban, hogy a legális munkapiacra vállaljanak munkát. A reményvesztett munkanélküliek aránya is aggodalomra ad okot, ugyanis ezek az emberek bár szeretnének dolgozni, mégsem keresnek munkát, mert úgy gondolják, úgysem találnának maguknak megfelelőt. Számuk százazres nagyságrendű, és az 1. ábrán láthatjuk, hogy arányuk az inaktív népességben belül valamelyest növekedett, a férfiak körében jobban, mint a nők körében. Ez utóbbi jelenség sem kerülheti el a gazdaságpolitikusok figyelmét.

1. ábra: A reményvesztett munkanélküliek aránya az összes inaktívakon belül, 2003, 2004, 2005. 1. félév (százalék)

Forrás: KSH (2004a), (2005a), (2005c).

2. A MUNKAPIACI AKTIVITÁS KÜLÖNBÖZŐ DIMENZIÓI

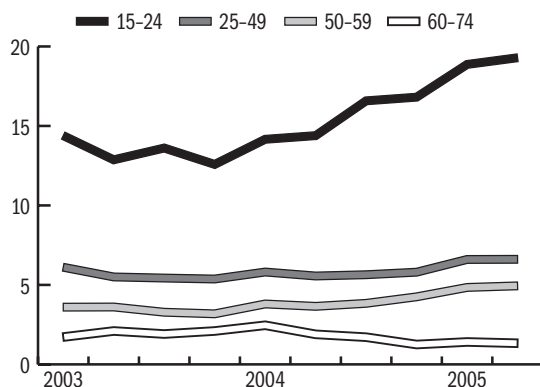
A következő néhány bekezdésben különböző bontások szerint vizsgáljuk a munkapiaci aktivitást, és arra keressük a választ, hogy vajon mely társadalmi csoportok helyzete változott ebben a tekintetben, és mely csoportok helyzetére kell a gazdaságpolitikának kiemelt figyelmet szentelnie.

2.1. Kor és iskolai végzettség

A kor szerinti munkapiaci státusok ábráiból látható, hogy az idősek (60 és 74 év közöttiek) foglalkoztatása emelkedik, ugyanezen korcsoport munkanélkülisége és inaktivitása pedig csökken (2. és 3. ábra). Ez azt jelzi, hogy az idősek munkapiaci lehetőségei végre normalizálódnak: hogy vannak állások a munkavállalási koron felüli „aktívak” számára, valamint, hogy nincs többé szükség a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjazásra mint a munkanélküliség kézben tartására szolgáló eszközre. Az idősek foglalkoztatásának növekedésében még egy tényező játszhat szerepet: a nyugdíjkorhatár emelkedése, amely elkerülhetetlen lépés volt a társadalombiztosítási rendszer rövid távú fenntarthatósága érdekében.

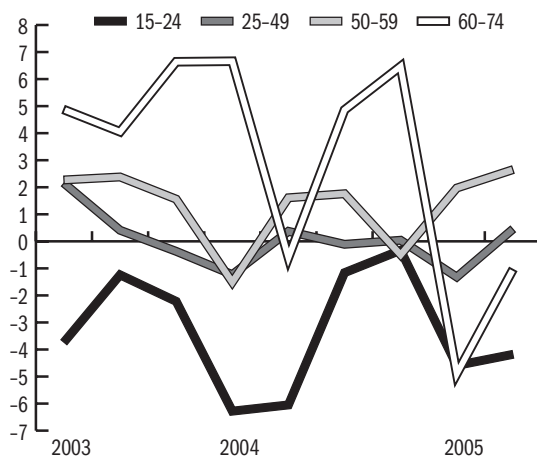
Az idősek helyzetének javulása mellett azonban aggodalomra ad okot, hogy az elmúlt két évben a legfiatalabb korosztály (15 és 24 év közötti népesség) körében a foglalkoztatás mintegy 6 százalékot esett, s munkanélküliségi rátajuk elkeserítő ütemben növekszik (14 százalékról 19 százalék fölé). Ez meglehetősen borús kilátásokat jelent a fiatal pályakezdekők számára.

2. ábra: Munkanélküliségi ráta korcsoportonként, 2003-2005, negyedévenként (százalék)

Forrás: KSH (2004a), (2005a), (2005c).

3. ábra: A foglalkoztatottak számának százalékos változása negyedévenként, korcsoportok szerint, 2003-2005

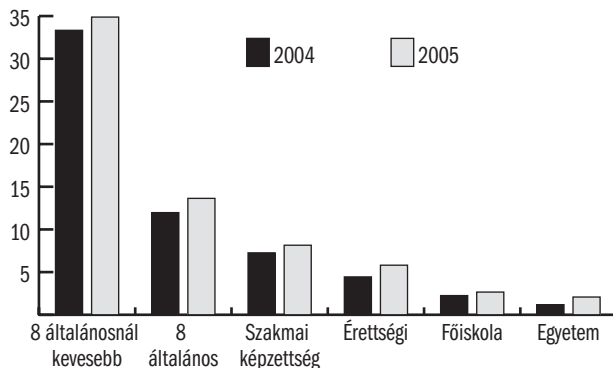

Forrás: KSH (2004a), (2005a), (2005c).

Tovább súlyosbítja a képet az, hogy ezeknek a fiataloknak az iskolai végzettsége rendszerint viszonylag alacsony. Ha iskolai végzettség szerinti bontásban nézzük a munkapiaci státusokat Magyarországon, a problémát tovább mélyíti (4. ábra), hogy a legfeljebb általános iskolai végzettségűek körében a folyamatosan növekvő munkanélküliség duplája az átlagnak (2004 első negyedévében 12,67 százalék a 6,09 ellenében, míg 2005 első negyedévében 14,22 százalék a 7,14 ellenében).⁴ Megdöbbentő, hogy az érettségivel alacsonyabb iskolai végzettségűek mennyivel jobban ki vannak téve a munkanélküliség veszélyének, mint a magasabban képzettek, vagy éppenséggel, mint az átlag (KSH, 2005c alapján).

⁴ / Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők ugyanezen mutatója sokkal nagyobb mértékben növekedett az elmúlt év során.

4. ábra: Munkanélküliségi ráta iskolai végzettség szerint, 2004, 2005 (I. negyedév, százalék)

Forrás: KSH (2004a), (2005c).

A KSH (2005d) kiadványa rendkívül sokkoló tényekre mutat rá: a 15–29 éves népességben belül a nem tanuló és gyermeket nem nevelő (azaz a munkapiacról „indokolatlanul” távol levő) inaktívak aránya 11 százalék, a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségűek körében mintegy 36 százalék, az észak-alföldiek körében pedig körülbelül 17 százalék! Ez jól mutatja, hogy a sokszor együtt járó alacsony képzettség, kedvezőtlen lakóhely és passzív munkapiaci státus halmozottan hátrányosan érinti a fiatalokat.

Ezekre a fiatalokra jellemző, hogy nem találnak megfelelő munkát, vagy elégedetlenek a kínált bérekkkel, ezért hajlamosak kívül maradni a legális munkaerőpiacon, és a feketegazdaságban keresni megélhetési forrásokat. Hosszú távon az ő visszacsábításuk igazi kihívás, európai uniós becslések szerint az ezredforduló környékén, Magyarországon a GDP-nek mintegy 16–17 százalékát tette ki a feketegazdaság, s ebből a szempontból hazánk az EU-25 „élmezőnyébe” tartozik (FMM, 2004).

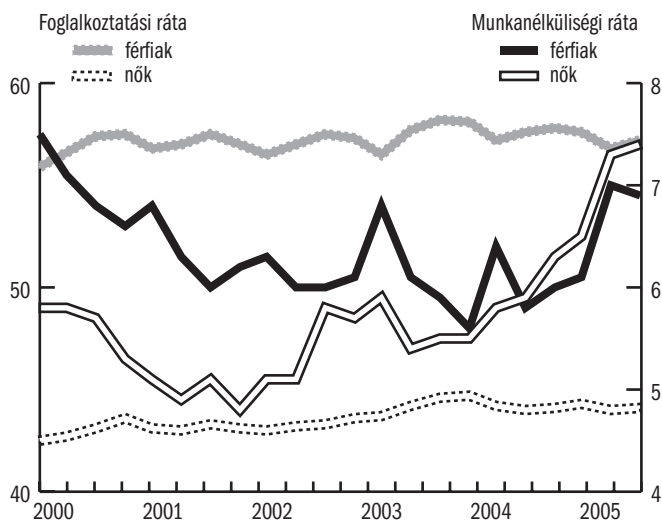
2.2. Nemek szerinti különbségek

Az 5. ábráról leolvasható, hogy a férfiak foglalkoztatása mintegy 15 százalékkal meghaladja a nőkéét, s a helyzet pontosan fordított az inaktivitás tekintetében. Régóta tartó vita folyik arról, hogy ez vajon a nők munkapiaci diszkriminációjából vagy a munkavállalási hajlandóságot érintő preferenciák nemek közti különbözőségéből fakad.

Fontos probléma származhat azonban abból a tényből, hogy a nők munkanélkülisége lényegesen és folyamatosan növekszik: amíg a férfiak körében tapasztalt munkanélküliség erős szezonaritást mutat, de a kiigazított pálya stabilnak látszik,⁵ addig a nőkre vonatkozó adatok komoly aggodalomra adnak okot (5. ábra). A nők körében a munkanélküliség 2003 második negyedéve óta folyamatosan növekszik (két év alatt 5,4 százalékról 7,4 százalékra).

5 / Meg kell jegyeznünk azonban, hogy 2005 első negyedévében a munkanélküli férfiak aránya is 1 százalékponttal megnőtt.

5. ábra: Foglalkoztatási és munkanélküliségi ráta nemek szerint, 2000–2005, negyedévenként

Forrás: KSH (2005.a)

Enyhe, de természetét tekintve lényeges különbséget észlelünk, ha a foglalkoztatás és az inaktivitás idősorát nemek szerinti bontásban nézzük. A férfiak esetében megint erős szezonalitást látunk, de mozgóátlagolású trenddel igazítva láthatjuk, hogy ez időszak alatt nem történt érdemleges változás. Ez nagy örömmel nem ad okot, hiszen a gazdaság stagnálásáról árulkodik. A nők esetében azonban a tendenciák kedvezőbbek, még akkor is ha az elmúlt évben itt is tetten érhető a stagnálás: az enyhén növekvő foglalkoztatás felszívni látszik az inaktivitásbeli csökkenést, mindazonáltal a munkanélküliség is nagymértékben növekszik. Ez arról árulkodik, hogy növekszik azon nők száma, akik belépnek az aktív munkapiacra, legyen az akár megélhetési okokból vagy a nemi szerepek egyenlőbbé válásának hatására.

2.3. Ágazati bontás

A munkapiaci folyamatok ágazati bontását tekintve, egyetlen lényeges változást fedezhetünk fel: a közalkalmazotti béremeléseket követően a közszférában foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotton belül enyhén emelkedni kezdett, de ez a tendencia 2004 második negyedévében megfordult. Abszolút számokban kifejezve, 2004-ben mintegy 20 000 fővel emelkedett a közszférában alkalmazottak száma, míg a versenyszféra foglalkoztatottsága ugyanezen időszak alatt mintegy 7000 fővel csökkent. Ez azért is meglepő, mert Magyarországon túlságosan kiterjedt az állami szféra. A gazdaság versenyképességének és hatékonyságának növelése érdekében – jelezve az állam visszavonulási szándékát a gazdaság többi szférája számára is – hirdették meg

a létszámleépítést az állami szektorban. Ez az elképzelés azonban nem valósult meg, mivel a közszférában alkalmazottak száma – részben a béremelések hatására – hamar visszaállt az eredeti szintre. A KSH legfrissebb adatai szerint a közszférában dolgozók száma 2005 első félévében újra csökkenni kezdett. A legerősebben az egészségügyben (9200 fő, 3,4 százalék), és az oktatásban dolgozók (7500 fő, 2,3 százalék) száma esett vissza.

Az iparban és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya továbbra is enyhe csökkenést mutat: az elmúlt két évben mindkettő 0,6 százalékkal esett vissza, így 2005 első félévében, az összes foglalkoztatott kevesebb, mint 4,9 százaléka él mezőgazdasági tevékenységből, és 32,5 százaléka ipariból. Ugyanakkor, ha a munkanélküliek számát az előző munkahely típusa szerint nézzük, a szolgáltatási ágazatból munkanélkülivé válók száma növekszik a legjobban. Ebből a szempontból a mezőgazdaság és – a másik dimenzió mentén – a közszféra stabil; jelen pillanatban a legtöbb ember a versenyszférából válik munkanélkülivé. (Amíg a foglalkoztatottak 72–73 százaléka dolgozik a magánszférában, a munkanélküliek 82 százaléka dolgozott előzőleg ebben a szektorban. Ráadásul azoknak a munkanélkülieknek a száma, akik előzőleg a feldolgozóiparban dolgoztak, különösen megnövekedett – mintegy 24 százalékkal (KSH, 2005a).

Nem meglepő, hogy a rendszerváltás óta folyamatosan csökken a fizikai dolgozók száma, s növekedik a szellemieké; a fizikai foglalkozásúak alacsony iskolai végzettsége és egyéb képzettsége elvesztette munkapiaci értékét. Az aktív munkapiaci programokon keresztül a felnőttkori tanulás és képzés segítése elsődleges feladata a gazdaságpolitikának, és mivel a munkaerőpiac kiemelten fontos területe az európai uniós gazdaságpolitikának is, Magyarország európai forrásokból is részesül, hogy visszaszorítsa a munkanélküliséget és az inaktivitást. [A részletekért lásd *Frey* (2004).]

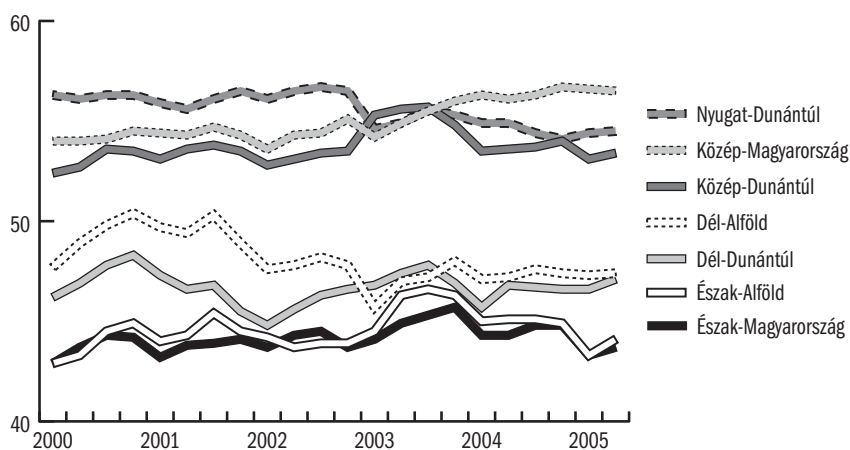
2.4. Regionális különbségek

A főbb munkapiaci aggregátumokból is kitűnik, hogy Magyarország két része közötti különbségek nem csökkennek (6. ábra). A 2005. év első félévének adatai inkább azt sejtetik, hogy ez a szakadék tovább mélyül: Magyarország keleti régióiból álló egyik (kedvezőtlenebb helyzetben lévő) rész két további részre szakadhat; Észak-Magyarország és Észak-Alföld egyre inkább lemaradni látszik. Ez a két régió szenvedte meg leginkább az átmenetet, nem tudtak megbirkózni az ágazati szerkezetváltással és az ipar hanyatlásával. Másfél évtized távlatából ezek a nehézségek még mindig jól kivehetők, és egyre szembe-tűnőbb különbségekhez vezetnek. E leszakadt régiók nehéz feladatot adnak a magyar regionális politikának, hiszen ha a helyzet változatlan marad, ezek a régiók teljesen versenyképtelenné válnak az Európai Unióban.

A 7. ábra az egyes ágazatok foglalkoztatási szintjének változását mutatja 2004 és 2005 első negyedéve között. Az ábrán látható, hogy a legtöbb ré-

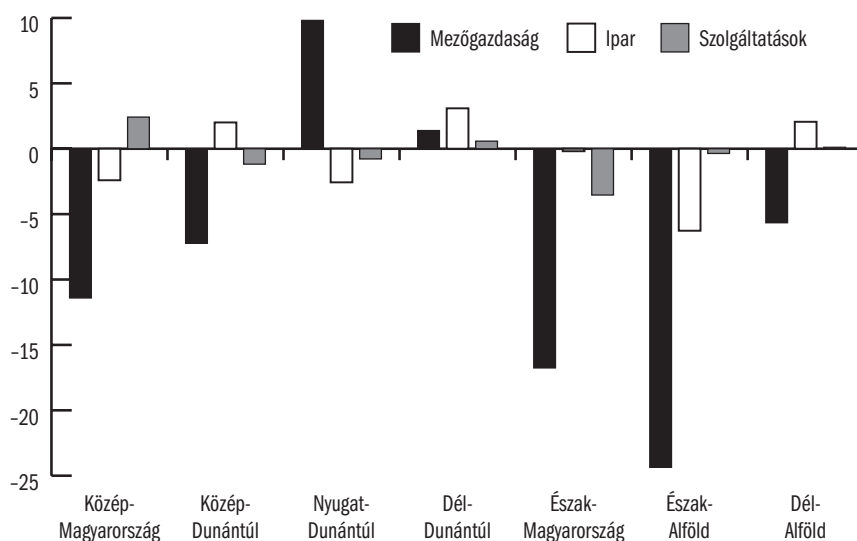
gióban (Nyugat-Dunántúl kivételével) a mezőgazdaságban korlátozottak a lehetőségek, mialatt a szolgáltatóágazat feltörekvése megkezdődött. Az ipar elégtelen és hanyatló fejlődése is látványos, amelyet okozhatnak a túl magas adóterhek, valamint a 2001 és 2003 közötti béremelések hatására jócskán megnövekedett bérköltségek. Észak-Magyarország és Észak-Alföld adatai komoly aggodalomra adnak okot. Ezekben a régiókban az alacsony képzettségűek tömegei és a szegényes infrastruktúra elriasztja a befektetőket, és a stagnálásból csak állami segítségnyújtással lehet kilábalni.

6. ábra: Foglalkoztatási ráta régiók szerint, 2000–2005. II. negyedév (százalék)

Forrás: KSH (2004a), (2005a), (2005c).

7. ábra: Ágazati átalakulás régiók szerint, 2004–2005. (I. negyedév, százalék)

Forrás: KSH (2004a), (2005a), (2005c).

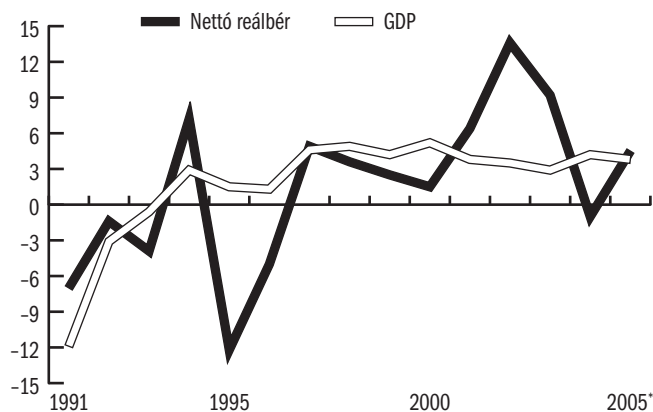
3. BÉREK

Ebben a fejezetben röviden áttekintjük az utóbbi évek bérnövekedési ütemében bekövetkező folyamatokat, kitérve a szektorok szerinti és a regionális különbségekre is.

A korábbi évekkel ellentétben 2004-re gyenge bérnövekedés volt jellemző. Ez a gazdaság versenyképessége szempontjából szükséges trendváltás. A 8. ábrán a rendszerváltást követő időszak GDP-jének, valamint nettó reálbérének a növekedési ütemét láthatjuk. A korábban említett három gazdasági periódus ezen az ábrán is látványosan megjelenik: Az 1990–1997-es évekre, vagyis a gazdasági átmenetre és a Bokros-csomag időszakára csökkenő vagy alacsony termelékenység-növekedés, valamint (az 1994-es választási év kivételével) mindvégig csökkenő reálbérek voltak jellemzők. Az 1998–2000 közötti időszak a modern magyar gazdaság „virágkora” szintén látványosan megjelenik az ábrán: viszonylag magas GDP-növekedés és pozitív, de alacsonyabb bérnövekedés volt jellemző ezekre az évekre.

A 2000-es éveket követően a stabilizáció megtorpant, és új egyensúlytalan-ságok jelentek meg a magyar gazdaságban: 2001–2003 között a nettó reálbér-növekedés mindvégig meghaladta a termelékenység növekedését, míg 2004-ben a nettó keresetek vásárlóértéken veszítettek értékükből.

8. ábra: A nettó reálbér és a GDP növekedési üteme, 1991–2005*

* 2004. július – 2005. júniusig.

Forrás: KSH (2005b), KSH-Stadat.

Közgazdászok általában egyetértenek abban, hogy az ezredfordulót követően megtorpánó magyar gazdaság legfontosabb problémái a következők: 1. a világgazdasági recesszió és elsősorban a legfontosabb kereskedelmi partnerek gyenge gazdasági teljesítménye; 2. az exportorientált gazdaságpolitika helyett egy inkább belső keresletvezérelt modell felé való elmozdulás; 3. a rendkívül magas, a gazdaság teljesítőképességét meghaladó bérnövekedési ütem, amely-

nek legfontosabb kiváltó oka a 2002. évi közalkalmazotti béremelés, részben a 2001. és 2002. évi minimálbér-emelés volt. Ezek a tényezők egymás hatáseit felerősítve vezettek a jelenlegi helyzethez: A GDP növekedése a 2000. évi 5,2 százalékról 2003-ra 3 százalékra, majd 2004-ben 4 százalékra esett, míg a 2002-es 13,6 százalékos (!) reálbér-növekedés 2004-ben –1 százalékon zárt. A KSH legfrissebb adatai szerint a 2005. év első felében a reálbérek újra növekedni kezdtek, az egész nemzetgazdaságra vonatkozóan 4,5 százalékkal. Mivel ez a szám újra meghaladja a termelékenységek növekedési ütemét, és mivel a 2006. év választási év lesz, féltő, hogy a foglalkoztatási helyzet, illetve az ország versenyképessége mindezt meg fogja sínyleni.

3.1. Ágazati és szektorok szerint különbségek⁶

A GDP és a reálbérek növekedése között rendkívül alacsony a korreláció Magyarországon, amelynek egyik oka kétségtelenül az, hogy a közszféra – ahol a béreket elsősorban a politika, nem pedig a gazdaság alakítja – részesedése a munkaerőpiacból viszonylag magas.

A 9. ábrán a 2000. január – 2005. március közötti periódusban a köz- és a magánszférában bekövetkező nettó reálbér-növekedést láthatjuk. A növekedési ütemek korántsem mondhatók stabilnak, ráadásul, míg a közszférában a növekedési ütemek változékonyabbak, a két szektor közötti korreláció nagyon erős. Ha a periódus havi adatainál lineárisan becsüljük a magán- és a közszféra bérnövekedési ütemének kapcsolatát, akkor $R^2 = 0,58$ -at kapunk eredményül,⁷ amely kapcsolat elég erősnek mondható: Vagyis mialatt a közszférában, ahol a béremelések politikai döntések függvényei, bizonytalan és gazdaságilag nem megalapozott pályán halad a bérnövekedés, a magánszféra (bár erősségében tompítva) alkalmazkodik a közszféra kilengéseivel. Az utóbbi időben némileg romló munkaerőpiaci helyzet (csökkenő foglalkoztatottság, növekvő munkanélküliség) egyik oka kétségtelenül a gyors bérnövekedési ütem, vagyis a gazdasági recesszió mögött nemcsak külső gazdasági tényezők húzódnak meg, hanem a kormányzat túlzott béremelése is.

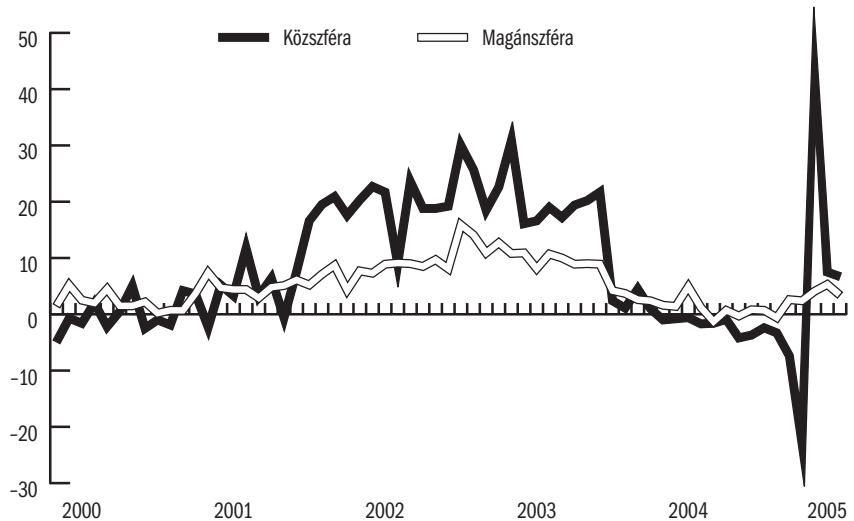
A csökkenő termelékenység, valamint a növekvő költségvetési deficit 2003-ra sürgős kormányzati beavatkozást kívánt. A bérpolitika tekintetében 2003-ban még nem látható éles váltás a megelőző időszakokkal szemben. 2004-re viszont a korábbi évekkal ellentétben nagyon szigorú bérpolitika volt jellemző. A közszférában mindenhol csökkentek a reálbérek (átlagosan 5 százalékkal), míg a magánszférában csak egy nagyon gyenge (átlagosan 1,1 százalékos) béremelkedés történt. Mindez az egész nemzetgazdaságra vonatkozóan 1 százalékos reálbércsökkenést jelentett. A 2002-ben hivatalba lépő kormány választási ígéretei között szerepelt a 13. havi nyugdíj bevezetése. A 9. ábrán látható, hogy a közszférában szokásos 13. havi fizetés 2004 helyett 2005 januárjára lett elszámolva. A 13. haviból lett 0. havi bér hatására leginkább a közigazgatásban dolgozók bére emelkedett (az előző év azonos időszakához viszonyítva

6 / Az ebben a fejezetben felhasznált adatok mindvégig a KSH (2004b) és KSH (2005b) forrásból származnak.

7 / $y = 0,2505x + 3,1037$; $R^2 = 0,5784$.

56 százalékkal), másodsorban az oktatási szektor következett (52,7 százalékkal), míg az egészségügyben a változás mindössze 29,9 százalék.

9. ábra: A nettó reálbér növekedési üteme a köz- és a magánszférában, 2000 január – 2005 március

Forrás: KSH (2004b), (2005b).

Átalakuló gazdaságokra általában jellemző, hogy a kiszámíthatatlan politikai döntések lassítják a gazdaság felzárkózását a fejlettebb térségekhez; a magyar gazdaság elmúlt éves teljesítménye sajnos igen jó példa erre. Míg a 2002. évi közalkalmazotti béremelések hatásai látványosak, addig a 2001. évi (60 százalékos) és 2002. évi (további 25 százalékos) minimálbér-emelések következményei nem ennyire kézzelfoghatók. A minimálbér aránya a bruttó átlagbérhez szignifikánsan megnőtt az intézkedések hatására, elérve a soha nem látott 40 százalékot. 2003-ban a minimálbér nominálisan nem változott, s bár 2004-ben egy újabb 6 százalékos növekedés következett be, az elmúlt két évben a minimálbér vásárlóértéke csökkent.

Ha a bruttó és nettó bérnövekedéseket ágazati bontásban vizsgáljuk, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a közalkalmazottak bércsökkenése 2004-ben átfogó volt: mind az oktatásban, mind az egészségügyben és mind a közigazgatásban dolgozóknál alacsony nominális bérnövekedés (s így erős reálbércsökkenés) történt. A magánszektorban összességében nagyon enyhe reálbér-növekedés következett be 2004-ben. A legnagyobb növekedést a pénzügyi szektor (nominálisan bruttó 18,4 százalék, nettó pedig 16,4 százalék), a legkisebbet pedig a szálláshely-szolgáltatás (3,5 százalék és 3,9 százalék) könyvelhette el. Az adatokból pedig az is látszik, hogy azokban a szektorokban történt magasabb bérnövekedés, ahol a bérek amúgy is viszonylag magasak, vagyis a bérek közötti egyenlőtlenség (ágazati bontásban) tovább mélyült 2004-ben.

2004-ben a nominális bruttó bérnövekedés meghaladta a nettót (6,1 százalékkal és 5,7 százalékkal), ami azt jelenti, hogy 2004-ben összességében és átlagosan a béreket jobban megadóztatták, mint 2003-ban, ami azért érdekes, mert a személyi jövedelemadó kulcsai a múlt évben csökkentek.⁸ A bérek összességében erősebb megadóztatása szintén gátja volt a foglalkoztatási mutatók javulásának, bár a túlságosan magas államháztartási deficitet figyelembe véve, az adatok nem meglepők.

2004-ben a fizikai munkások körében valamivel nagyobb volt a bérnövekedés, mint a szellemi foglalkozást űzők körében (nominálisan a nettó növekedés 6,2 százalékkal és 5,2 százalékkal volt). A legnagyobb növekedést produkáló ágazatokra azonban nem ez volt jellemző. A pénzügyi szektorban a szellemi foglalkozásúak 16,4 százalékkal, a fizikai dolgozók pedig 5,3 százalékkal kerestek többet (nominális növekedést és nettó bért figyelembe véve).

3.2. Regionális különbségek

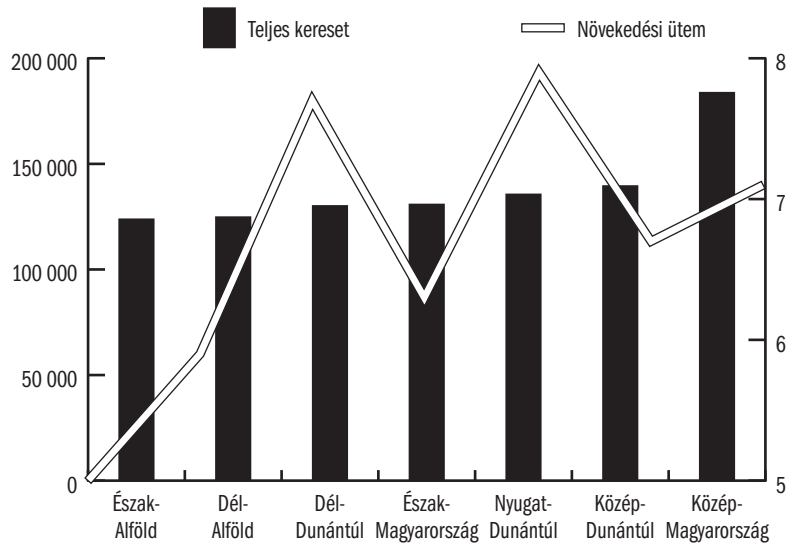
Az előző fejezetben láthattuk, hogy a gazdasági aktivitást figyelembe véve Magyarország élesen kettéválk egy fejlettebb és egy lemaradó régióra. A 10. ábra azonban rámutat arra, hogy a regionális különbség kérdése ennél bonyolultabb. Az ábra a keresetek 2004. évi növekedését mutatja regionális bontásban. Közép-Magyarországon mind a bruttó, mind a nettó bér és kereseti szint körülbelül 40 százalékkal meghaladja a többi régióét, mely régiókban viszont ez a mutatószám elég homogén. Az ábrán viszont az is látható, hogy a bérnövekedési ütem abban a két régióban növekedett a legkisebb intenzitással, ahol a kezdeti bérszint is a legalacsonyabb volt. Ez a tény is az egyenlőtlenségek növekedését mutatja a 2004. évre vonatkozóan. Ráadásul az is látható, hogy a rosszabb foglalkoztatási aránnyal rendelkező régiókban a kereseti szint is valamelyest alacsonyabb. Észak-Alföldön, Észak-Magyarországon, Dél-Alföldön és Dél-Dunántúlon a legnagyobb az inaktív népesség aránya, valamint itt a legkisebb az átlagos kereseti szint is, míg Közép-Magyarország mindkét szempontból a legfejlettebbnek tekinthető. Magyarországon tehát a foglalkoztatási szint és az átlagos kereseti szint együtt mozgó tényezőknek tűnnek.

Figyelemre méltó közgazdasági és szociológiai kérdés, hogy a Magyarországon tapasztalható erős regionális különbségekre a lakosság miért nem reagál belső vándorlással. Elméletileg elképzelhető volna ugyanis, hogy azokból a régiókból, ahol nagyobb a munkanélküliség, valamint alacsonyabbak a keresetek, a lakosság a sikeresebb régiókba vándoroljon, amely tendencia mind a foglalkoztatási arányra, mind a kereseti szintre kiegyenlítő hatást gyakorolna. Magyarországon azonban nem tapasztalunk ilyen szabályozó, kiegyenlítő mechanizmust, a belső migráció szintje ugyanis nagyon alacsony. Ennek következtében a régiók közötti különbség bebetonozódik, a térségek közötti foglalkoztatási verseny hiányában az egyenlőtlenségek nem csökkennek, sőt, amint korábban láthattuk, inkább növekedést tapasztalhatunk. A belső

⁸ / 2003-ban a három jövedelmi sávhoz tartozó kulcs 20, 30 és 40 százalékkal volt, míg 2004-ben 18, 26 és 38 százalékkal csökkent (forrás: <http://www.afeh.hu/informacio/sav.htm>).

migráció alacsony szintjét két tényező erősíti a leginkább. Egyrészt az, hogy a sikerebb régiókban lényegesen drágábbak az ingatlanok, s így az elvándorlásnak komoly költségei lehetnek, másrészt az, hogy Magyarországon rendkívül alacsony a lakásbérletek aránya. Nemzetközi összehasonlításban nagyon magas a saját tulajdonú lakások aránya, s kevés és hazai viszonylatban drága a bérlakás.⁹

10. ábra: Keresetek és azok növekedési indexe regionális bontásban, 2004 (százalék)

Forrás: KSH (2005b).

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a 2004-ben Magyarországon tovább erősödtek a regionális különbségek, a legfejletlenebb régiók a múlt évben is rosszul teljesítettek, míg Közép-Magyarország egyértelműen vezető és központi szerepet tölt be a magyar gazdaságban.

4. AZ EURÓPAI UNIÓ MINT LEHETŐSÉG

Magyarország 2004. május 1-jén csatlakozott az Európai Unióhoz. A lakosság a csatlakozástól jobb életkörülményeket remélt; a jobb kereseti és jobb elhelyezkedési lehetőségek egyaránt fontos várakozások voltak. Kérdés, hogy e várakozások milyen távon és egyáltalán teljes mértékben megvalósulnak-e, valamint hogy a magyar munkapiacot hogyan fogja befolyásolni a csatlakozás.

A kevésbé fejlett EU-tagországok között általános tendencia, hogy mind a foglalkoztatási rátájuk, mind a bérszintjük valamilyen mértékben közeledik az uniós átlaghoz. A konvergencia sebességét illetően viszont nagy eltérések vannak. Néhány ország viszonylag gyorsan elérte, sőt túl is haladta az uniós átlagát (például Írország, ahol a foglalkoztatási arány egy évtizeddel ezelőtt

9 / Erről részletesebben lásd Cseres-Gergely (2003).

szinte pontosan megegyezett a jelenlegi magyar adattal), más országok nagyon lassan közelednek, olyannyira lassan, hogy kétséges az is, hogy esetükben beszélhetünk-e valóban konvergenciáról (például Görögország).

A magyar foglalkoztatási ráta a spanyolhoz és a belgához hasonlóan alakult az utóbbi években, a 25 tagország közül egyértelműen a legrosszabbak között foglalva helyet. A három fejlettebb magyar régióban a foglalkoztatási arányok nem maradnak el lényegesen az Európai Unió átlagától (lásd KSH-Stadat). A fejletlenebb régiók felzárkóztatása tehát nemcsak azért fontos, hogy csökkenjen az országon belüli egyenlőtlenség, hanem azért is, hogy javuljon az egész magyar gazdaság versenyképessége az EU-hoz való felzárkózás esélye. A fejletlen régiók felzárkóztatására nagyon sok ismert recept létezik, maga az EU is komoly összegeket fordít az ez irányú tendenciák elősegítésére. A beruházások fejletlenebb régiókba való vonzásához az infrastruktúra fejlesztése és adókedvezmények nyújtása mellett számos más gazdasági és társadalmi feltétel kialakítása is fontos. A rendelkezésre álló adatok alapján egy inkább pesszimista jövőkép rajzolódik ki Magyarország foglalkoztatási esélyeire vonatkozóan: az ország két részre szakadása tovább fokozódik, az átlagos foglalkoztatási szint pedig stabilan alacsony marad.

Egy egészen más nézőpontból tekintve a csatlakozásra, sokan tartanak attól, hogy a lehetővé vált munkaerő-áramlás következtében a magasan képzett általában mobilabb munkaerő el fogja hagyni az országot, gyengítve a versenyképességet. Ez a félelem nemcsak Magyarország részéről merülhet fel, hanem az esetleges fogadó országok is félnek a jelentősen olcsóbb és hasonlóan képzett munkaerő beáramlásától. Ezért a szabad munkaerő-áramlás bevezetését csak a csatlakozást követő néhány éves várakozási idő letelte utánra tervezik. A déli államok (Spanyolország, Portugália, Görögország) csatlakozásakor is léteztek ezek az uniós félelmek, ám utólag éppen a fordítottja igazolódott be: ezekből az államokból az EU korábbi országaiba áramló bevándorlás csökkent.¹⁰

Magyarország esetének elemzésére *Hárs és szerzőtársai* (2004) tanulmányához fordulunk, amely összegzi néhány eddigi kutatás eredményeit. Idézik *Sik* (2003) alapján a magyar kivándorlók minőségi ismerveit. Ezek szerint Magyarországról a legtöbb kivándorló Ausztriát vagy Németországot veszi célba,¹¹ valamint a migrációs hajlandóságot Magyarországon a nem, a kor, a munkaerőpiaci státus és a lakóhely befolyásolja szignifikánsan. A 30 év alatti fiatalok migrációs lehetőségei kétszerese, a munkanélkülieké háromszorosa az átlagnak. Ezenkívül nagyobb hajlandóságot mutatnak a kivándorlásra a férfiak, a tanulók és a romák. Meglepő, hogy az iskolai végzettség nyolc általános felett nem szignifikáns tényező.¹² A nyelvtudás, illetve a korábbi migrációs tapasztalatok viszont annál inkább meghatározók.¹³ Ez utóbbi korrelál a lakóhellyel, mivel a rövid ideig tartó külföldi munkavállalás, az ingázás is beleszámít a migrációs tapasztalatokba. Ez magyarázza, hogy a nyugat-ma-

10 / Valószínűleg azért, mert az ő esetükben a később felvázolandó 3. forgatókönyv érvényesült.

11 / A két országba migrálók együttes aránya az összes kivándorló között mintegy 45 százalék, ugyanakkor *Hárs és szerzőtársai* (2004) azt is említi, hogy mivel eddig csak az Egyesült Királysággal és Írországgal szemben valósul meg a szabad munkaerő-áramlás, ez valamelyest átrendeződhet, bár a földrajzi távolság akadályozhatja ezt.

12 / Szignifikáns különbség a maximum 8 általános és a magasabb iskolai végzettségűek között van; migrációs képességük rendre 0,5–2,2 százalék, illetve 4–6 százalék (*Sik*, 2003, idézi: *Hárs és szerzőtársai*, 2004).

13 / A nyelvet beszélőknek az átlagnál kétszer-háromszor nagyobb a migrációs képessége (u.o.).

gyarországiak migrációs képessége a legnagyobb, míg az észak-alföldieké a legkisebb. Ez azért elgondolkodtató, mert azt látjuk, hogy általánosságban azok a legkevésbé hajlandók kivándorolni, akiknek hazai munkapiaci kilátásai a legsilányabbak.

A szerzők ismertetnek néhány nemzetközi, valamint a Tárki magyarországi felméréseiből származó volumenadatot is. Ezekből kiderül, hogy kelet-közép-európai összehasonlításban a magyar migrációs hajlandóság – feltehetően kulturális okokból – alacsony (a visegrádi országok közül itt a legalacsonyabb), bár 1993-tól 2003-ig, azaz 10 év alatt megduplázódott.¹⁴ Mindebből igazolódni látnánk migrációs félelmeinket, ám ugyancsak *Hárs és szerzőtársai* (2004) említik, hogy a migráció volumenét többek között olyan tényezők befolyásolják, mint a bérszínvonal- és az életszínvonalbeli különbség az anya-, illetve a célország között, a célországbeli gazdasági szabályozások (például adórendszer) vagy a migrációs politika (amely jelenleg meglehetősen szigorú az EU-ban). Ezeket meggondolva azonban más képet kapunk: Magyarország a kilencvenes években az átmenet országa volt, ahol a bérek és az életszínvonal jócskán elmaradt az akkori EU-tagállamokétól, ez magyarázhatja a megduplázódó mutatót. Ma azonban már inkább felzárkózóban vagyunk az EU-hoz, s mire letelik a várakozási idő, azaz a többi régebbi tagország is ténylegesen megnyitja kapuit a szabad munkaerő előtt (eddig még csak az Egyesült Királyság és Írország tette ezt meg), várhatóan még kisebb lesz az effajta materiális különbség, így kisebb lesz a kivándorlásra való motiváció is. *Hárs és szerzőtársai* (2004) végül a régi tagállamok migrációs hajlandóságától függően három lehetséges magyar forgatókönyvet képzelnek el közép- és hosszú távon. 1. A várakozási idő alatt szelektív migrációs politika: a célországok bürokratikus úton megsűrűrik a migránsokat, s a jól képzett munkaerőt engedik csak letelepedni. A visszavándorlókból azonban, külföldi tapasztalataik révén, hosszú távon mégis profitálhat Magyarország a humán tőke terén. 2. A várakozási idő alatt szelektív migrációs politika nélkül: közvetlen a csatlakozás után, átmenetileg megugorhat a migráció, ám a célországok munkaerőigényétől függően, piaci alapon is kialakulhat „szelekció”. 3. A várakozási idő lejártá után, a szabad munkaerő-áramlás megindultával átmenetileg megugrik a migráció, amire való hajlandóság a felzárkózás előre haladtával visszaesik.

Arra következtethetünk, hogy a szakképzett, fiatal munkaerő elvándorlása csak átmeneti lehet, s a várakozási idő leteltével (s majd az újonnan csatlakozó országok migrációja révén) helyreáll az egyensúly, hosszú távon csak az ausztriai ingázás komoly erősödését várhatjuk.

Mindezek alapján jelenleg Nyugat-Magyarország gyors felzárkózását valószínűsíthetjük, mind a foglalkoztatás szintjét, mind pedig a béreket tekintve, ám a keleti régiók könnyen és végleg leszakadhatnak. Ez nagy feladat elé állítja a regionális fejlesztési politikát (beleértve munkapiaci és társadalmi kérdéseket is), s ez a rövid táv és a hosszú táv között olyan költségvetési fe-

14 / A népesség azon tagjainak részaránya, akik a külföldi letelepedésért, illetve munkavállalásért már konkrét lépéseket tettek, a következőképpen emelkedett: a tartózkodásukat rövid időre tervezők esetében 4,3 százalékról 9 százalékra, a hosszú időre tervezők esetében 2,7-ről 6-ra, s az emigrálók esetében 1,4-ről 3 százalékra. Ez összességében a teljes migrációs potenciált 6 százalékról 12 százalékra növelte (*Hárs és szerzőtársai*, 2004).

szültségeket okozhat, amelyek teljes egészében nem hidalhatók át EU-támogatásokból és -forrásokból.

HIVATKOZÁSOK

- CSERES-GERGELY ZSOMBOR (2003): Gazdasági ösztönzők hatása a magyarországi munkaerő földrajzi mobilitására az 1990-es évtizedben. Megjelent: Fazekas Károly (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör, 2003*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet és Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 102–122. o.
- Eurostat-táblázatok (http://www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/eurostat/tables/tabhun/load2_01_0.html [letöltve: 2005.05.05, 14:20])
- FMM (2004): Hírlevél. Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, <http://www.ofakht.hu/hirlevel/2004/tartalom66.jav.elf.htm>. [letöltve: 2005. 02. 10, 16:30].
- FREY MÁRIA (2004): A munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezetének változásai. Megjelent: Fazekas Károly (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör, 2004*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet és Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 195–216. o.
- HÁRS ÁGNES–SIMONOVITS BORBÁLA–SIKENDRE (2004): Munkapiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség? Megjelent: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport, 2004*. Társi, Budapest, 272–289. o.
- KSH (2004a): Munkaerő-piaci jellemzők 2004 I. negyedében. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/munkero/munkero041.pdf>. [letöltve: 2005. 05. 12, 12:00].
- KSH (2004b): Főbb munkaügyi folyamatok, 2003. január-december. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/munkero/munkero052.pdf>. [letöltve: 2005. 05. 12, 12:10].
- KSH (2005a): Munkaerő-piaci jellemzők 2005 II. negyedében. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/munkero/munkero052.pdf>. [letöltve: 2005. 09. 05, 15:00].
- KSH (2005b): Főbb munkaügyi folyamatok, 2004. január-december. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/fmf/fmf0412.pdf>. [letöltve: 2005. 05. 12, 12:30].
- KSH (2005c): Munkaerő-piaci jellemzők 2005 I. negyedében. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/munkero/munkero051.pdf>. [letöltve: 2005. 05. 12, 12:20].
- KSH (2005d): Fiatalok munkaerő-piaci helyzete A munkaerő-felmérés 2004. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/fiatalok04.pdf> [letöltve: 2005. 09. 03, 11:50].
- KSH-Stadat, a Központi Statisztikai Hivatal nyilvános adatbázisa, <http://portal.ksh.hu>.
- SIKENDRE (2000): KGST-piacok és feketemunka. Magyarország 1999, <http://www.econ.core.hu/doc/HiddenEcon/Sik.pdf>. [letöltve: 2005. 01. 03. 09:00].
- SIKENDRE (2003): Költözködési és migrációs potenciál. A migrációs burok alapmodelljének tesztelése. Kézirat, Budapest.